

VÄSTERBOTTEN GENOM TIDERNA III

Tillståndsbeskrivning och strategi för kulturmiljöverksamheten
i Västerbottens län 2007–2011

Tillståndsbeskrivningen och strategin för kulturmiljöverksamheten i Västerbottens län 2007–2011 är antagen genom beslut i länsstyrelsens styrelse 2006-10-23.

Utgivare: Länsstyrelsen Västerbotten, Kulturmiljö, 901 86 Umeå
Textsammanställning: Länsantikvarie Bo Sundin med bidrag från länets kulturmiljöantikvarier
Grafisk form och produktion: Hugin & Munin Kulturinformation, Robertsfors
Tryck: GTC Print AB, Luleå, 2006

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

4 FÖRORD

5 LÄNETS KULTURMILJÖVERKSAMHET

Länsstyrelsen
Museerna
Kommunerna och andra medverkande

7 NATIONELLA MÅL

8 VÅRA UTGÅNGSPUNKTER

Definition av några begrepp

10 KULTURHISTORISK PROFIL

Människan – en mångsysslare
En mångfald att förvalta

16 STATLIGA SKYDD

Kulturminneslagens skydd
Fornlämningar
Byggnadsminnen
Kyrkor, begravningsplatser och kyrkliga inventarier
Riksintressen
Kulturresevat
Statens roll för kulturlandskapsfrågor

27 KOMMUNALA SKYDD OCH KULTURMILJÖPROGRAM

28 STATLIGA BIDRAG TILL KULTURMILJÖVÅRD

Fornvård
Kulturlandskapsvård
Byggnadsvård
Information om kulturmiljöer
Länsstyrelsens prioriteringsgrunder för bidrag

32 STRATEGI FÖR FEM ÅR

Länsportalerna – nycklar till kulturmiljövården
Sevärt i Västerbottens län
Hålla Hus
Spår av 10 000 år
Allmänna prioriteringar
Fornlämningar
Byggnadsminnen
Kyrkliga miljöer
Riksintressen
Kulturresevat
Bidrag till kulturmiljövård
Utvärdering och uppföljning

42 REFERERAD LITTERATUR

43 BILDFÖRTECKNING

FÖRORD

Arbetet med länets kulturmiljöprogram påbörjades 1991 då länsstyrelsen publicerade *Västerbotten genom tiderna I*. Den skriften var en presentation av länets kulturmiljöer av riksintresse. *Västerbotten genom tiderna II*, som kom ut 1994, var en övergripande och betydligt mer omfattande skrift om länets hela kulturhistoria.

Redan från början planerades en tredje del som skulle bli ett handlingsprogram för länets kulturmiljövård. *Västerbotten genom tiderna III*, som här presenteras, är dels en redovisning av kulturmiljövårdens organisation och förutsättningar, dels en strategi för åren 2007–2011.

Denna tredje del av länets kulturmiljöprogram tar utgångspunkt i de första delarna, men också i skriften *Alla tiders Västerbotten – utgångspunkter för länets kulturmiljöverksamhet från 2005*, som beskriver vilka övergripande mål kulturmiljövården i Västerbotten har enats om.

Att åstadkomma en långsiktig strategi för kulturmiljövården är svårt. Samhällsomvandlingen, den kulturpolitiska utvecklingen och nya samarbetsformer inom kulturmiljövården bidrar till detta. Det finns också många olika sätt att utforma en strategi på. Vi har valt

att presentera en strategi enbart för de närmaste fem åren. Den kan därefter uppdateras och revideras efter utvärdering.

Västerbotten genom tiderna III, ska tjäna som en stomme för länets kulturmiljövård. Den riktar sig i första hand till dem som är verksamma inom kulturmiljövården, medverkande konsulter, länets kommuner, Svenska kyrkan och församlingar, hembygdsrörelsen, kulturarvsförvaltande stiftelser, studieförbund och andra organisationer, den intresserade allmänheten samt, inte minst, Riksantikvarieämbetet som på senare tid har framfört allt tydligare önskemål om länsvisa kulturmiljöprogram och strategier.

Vår förhoppning är att den tredje delen av länets kulturmiljöprogram ska ge en bra inblick i hur vi arbetar, vilka problem som finns och hur vi tänker arbeta och prioritera den närmaste tiden.

Lorentz Andersson
Landshövding

Bo Sundin
Länsantikvarie

LÄNETS KULTURMILJÖVERKSAMHET

Kulturmiljöverksamheten i Västerbottens län består av länsstyrelsens kulturmiljöenhet, Västerbottens museums avdelning för kulturmiljövård, etnologi och konst, Skellefteå museums kulturmiljöavdelning samt Skogsmuseet i Lycksele. Personalen på dessa institutioner är antikvarier med olika inriktningar, exempelvis byggnadsantikvarier, arkeologer och kulturlandskapsantikvarier.

LÄNSSTYRELSEN

Länsstyrelsen ska som myndighet tillvarata de statliga intressena och verka för att den nationella politiken och målsättningen får genomslag i länet. Länsstyrelsen ska också samordna de statliga intressena i länet för att främja en regional utveckling.

Enligt kulturminneslagen har länsstyrelsen till uppgift att ha tillsyn över kulturmiljövården i länet. Länsstyrelsen beslutar i ärenden som hanteras enligt kulturminneslagen. Kulturmiljöfrågor ska också beaktas i övriga beslut som hanteras inom länsstyrelsen. De nationella målen om en god livsmiljö och en långsiktig hushållning med kulturmiljöresurserna i den regionala utvecklingen eftersträvas.

På delegation från Riksantikvarieämbetet beslutar länsstyrelsen om bidrag till kulturmiljövård i länet.

Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen Västerbotten.

MUSEERNA

Västerbottens museum är ett länsmuseum med statligt uppdrag att samla, bevara, synliggöra och tillgängliggöra länets kulturarv. Verksamhetsfältet för avdelningen för kulturmiljövård, etnologi och konst innefattar arkeologi, bebyggelsehistoria och byggnadsvård, kyrkligt kulturarv och kulturlandskap. Västerbottens museum har en tydlig ambition att förmedla kulturmiljöinformation i hela länet genom den egna webbplatsen, kommunala informationscentra samt länstäckande webbportaler, särskilt med inriktning mot kulturmiljöpedagogiska skolprogram och läromedel samt kulturturist-satsningar.

Skellefteå museum har ett ansvar för den museala verksamheten och kulturmiljövården inom i huvudsak norra länsdelen (Malå, Norsjö och Skellefteå kommuner). Kulturmiljöavdelningens verksamhetsfält omfattar arkeologi, byggnadsvård och kulturlandskap. Museet har dessutom ett länsansvar för teknik- och industrihistoria efter år 1900.

Skogsmuseet i Lycksele är ett kulturhistoriskt museum med ett länsansvar för skog och skogsbrukshistoria. Museet har också ett kulturmiljöansvar främst i Lycksele kommun. Museets ambition är att bli ett nationellt skogligt ansvarsmuseum.

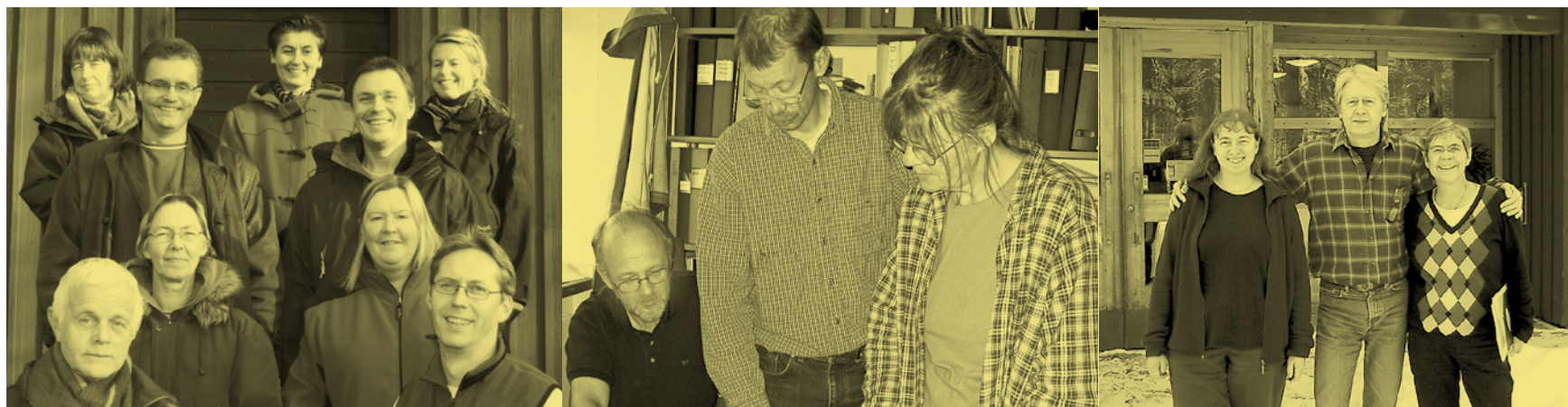
KOMMUNERNA OCH ANDRA MEDVERKANDE

Länets 15 kommuner har ett stort ansvar för kulturmiljövården i enlighet med plan- och bygglagen och miljöbalken. Därför är det särskilt viktigt att man i kommunerna har kunskap om vilka kulturmiljövården som finns och hur dessa ska värnas och brukas. Ingen av länets kommuner har dock egen kulturhistorisk kompetens genom anställda kommunantikvarier. Endast två kommuner, Umeå och Skellefteå, har heltidsanställda stadsarkitekter.

Andra viktiga medverkande i kulturmiljöarbetet är exempelvis länsborna, arkiven, biblioteken, näringslivet, kyrkan, utbildningsväsendet, studieförbunden, kulturhistoriska stiftelser, konsulter, by- och intresseföreningar, samebyar, länshemslöjden, hembygds- och sameföreningar, Skogsstyrelsen, Västerbottens läns landsting och Västerbottens läns hembygdsförbund.

Riksantikvarieämbetet är den centrala myndigheten som under riksantikvariens ledning har det nationella ansvaret för kulturmiljövården i landet.

Från vänster: kulturmiljöavdelningarna vid Västerbottens museum i Umeå, Skellefteå museum och Skogsmuseet i Lycksele.

NATIONELLA MÅL

Kulturmiljövårdens mål grundas på de statliga *kulturpolitiska målen* och de *nationella verksamhetsmål för kulturmiljöområdet* som fastslagits av riksdag och regering. Målen är också formulerade utifrån befintlig *lagstiftning* (kulturminneslagen, plan och bygglagen samt miljöbalken) och harmonierar även med skrivningarna i det *regionala utvecklingsprogrammet* för länet.

Den statliga kulturpolitiken syftar till att:

- värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den
- verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande
- främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar
- ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället
- bevara och bruka kulturarvet; att främja bildningssträvandena
- att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet

Enligt regeringens regleringsbrev till Riksantikvarieämbetet pekas följande nationella verksamhetsmål för kulturmiljöområdet ut. Vi ska verka för:

- ett försvarat och bevarat kulturarv
- ett hållbart samhälle med goda stimulerande miljöer (och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen)
- allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna miljön
- nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers behov

Det regionala utvecklingsprogrammet för Västerbottens län åren 2007–2013, innehåller fem övergripande områden som tillsammans bidrar till att utvecklingsvisionen kan förverkligas. Det första området är att främja natur, kultur, hälsa, attraktiv bebyggelsemiljö och goda livsvillkor. Utvecklingsprogrammet är en utgångspunkt för länets långsiktiga hållbara utveckling och understryker betydelsen av en god livsmiljö i det stora hela. De kulturhistoriska värdena är en i detta sammanhang viktig del för människors hälsa och identitetskänsla. Utvecklingsprogrammet kommer 2007 att följas av ett nytt regionalt tillväxtprogram, som blir en mer konkretiserad programskrivning.

Riksdagen har beslutat om sexton nationella mål för vår miljö. Nio av de sexton miljömålen har direkt betydelse för arbetet med kulturarvet. Målen har delats in i delmål som också har regionaliserats i viss utsträckning. Länsstyrelsen, museerna med flera deltar i arbetet och provar nu metoder för att förbättra skyddet för kulturmiljöerna och följer utvecklingen av kulturmiljö tillståndet. Miljömålsarbetet är en möjlighet att få gehör och genomslag för kulturmiljöfrågorna.

Den statligt tillsatta Ansvarskommitténs konstateranden berör även kulturmiljöverksamheten. Bland annat har vikten av medborgarinflytande och minskad sektorisering understrukt. Det betyder att samarbetet mellan närliggande sektorer måste utökas. Vidare har ett ökat krav på tydlighet och ansvarsfördelning betonats. Inte minst det senare är relevant för kulturmiljövården som, allt sedan den så kallade länsantikvariereformen 1975, har varit delad mellan länsstyrelser och läns museer. Ansvarskommittén skall slutredovisa resultatet av utredningen den 28 februari 2007.

VÅRA UTGÅNGSPUNKTER

I det övergripande strategidokumentet *Alla tiders Västerbotten* från 2005 enades länsstyrelsens kulturmiljöenhet, kulturmiljöavdelningarna vid Västerbottens museum och Skellefteå museum samt Skogsmuseet i Lycksele om vilka övergripande utgångspunkter som ska gälla för länets kulturmiljöverksamhet utifrån grundförutsättningen att det är en mänsklig rättighet att ha tillgång till kulturmiljön. Utgångspunkterna är att alla ska:

- få kunskap om kulturmiljön
- ta ansvar för kulturmiljön samt kunna ta del av och bruka den
- kunna känna delaktighet i frågor som rör kulturmiljön
- se kulturmiljön som en resurs i länets arbete för en hållbar utveckling
- se kulturmiljön som något värdefullt som ska förvaltas och leva vidare till kommande generationer

Bakgrunden var en omvärldsanalys som gjordes i Västerbottens län inom ramen för projektet Agenda Kulturarv, samt kulturmiljövårdens samlade erfarenheter under de senaste decennierna. Samtidigt formulerades några särskilt angelägna utvecklingsområden för kulturmiljöverksamheten i länet. De områden som ska integreras i den ordinarie verksamheten är:

- att utveckla nätverk i länet
- att få fler att bruka våra kulturmiljöer

- att se kulturmiljön som en resurs
- att klargöra våra roller – i dag och i morgon
- att höja vår egen kompetens
- att lyfta fram kulturmiljöfrågor i media

Vilhelmina kyrkstad.

DEFINITION AV NÅGRA BEGREPP

Kulturarv – vårt kollektiva minne som vi övertar från tidigare generationer. Kulturarv omfattar både materiella (t ex byggnader, odlingslandskap, föremål) och immateriella (t ex traditioner, berättelser, ortnamn) uttryck. Vad som betraktas som kulturarv förändras över tid och är ett uttryck för samhällets skiftande värderingar.

Kulturstoria – i Nationalencyklopedin från 1993 ges följande definition: "Vetenskap som utforskar kulturlivet och civilisationsprocessen, bortseende från det politiska skeendet". I Svensk Uppslagsbok från 1950 ger professor Gunnar Aspelin en lite annorlunda definition av begreppet. Den efterföljande kommentaren är kanske mer intressant: "Att ett så vittomfattande forskningsprogram i praktiken måste erbjuda stora svårigheter, ligger i öppen dag. Materialet är ofta nära nog oöverskådligt, och en enskild forskare behärskar sällan de många specialdiscipliner, på vilka han måste bygga." Den praktiska tillämpningen är i dag varken mer avgränsad eller lättare. Det material som 1950 betraktades som oöverskådligt, uppfattar vi nog alla i dagens mångfalds- och mångkulturperspektiv som ganska begränsat.

Kulturstoriskt värde – begreppet kulturstoriskt värde är svårdefinerat och har en mängd olika dimensioner. Riksantikvarieämbetet har lämnat en definition som är ganska omfattande. Schematiskt finns denna redovisad i tidskriften *Kulturmiljövård 1–2/1995* samt mer utförligt i *Axel Unnerbäck: Kulturstorisk värdering av bebyggelse, Riksantikvarieämbetet 2002*. Riksantikvarieämbetets definition används många gånger som stöd när det kulturstoriska värdet för en byggnad ska bestämmas. Utifrån de frågor som brukar stäl-

las till oss och utifrån våra erfarenheter från det regionala arbetet kan fogas några mer övergripande reflexioner. Omedvetet relaterar många människor kulturstoriskt värde till något absolut värde, som matematikens "noll" eller "oändligt". Man tänker sig då att det skulle finnas en universell måttstock med en fastställd skala. En sådan kan möjligen ställas upp i ett kulturstoriskt sammanhang, men den blir ändå bara *en* aspekt av något som är mer mångfacetterat. Kulturstoriskt värde är inte ett statiskt – stillastående – begrepp utan det påverkas av samhällsutvecklingen och omgivningens föränderlighet. Ju längre tid som går, desto tydligare framstår förändringarna. Det är därför lättare att avgöra det kulturstoriska värdet ju äldre ett kulturstorinne är. I ett historiskt perspektiv kan man säga att kulturstoriskt värde kommer och går, delar försvinner och ersätts av nya. Man brukar säga att vetenskap är ordnad kunskap. Det är så man arbetar inom de flesta ämnesområden, att samla fakta och ordna dessa. Så gör man inom kulturmiljövården likaväl som inom medicinen. Vid sidan av detta krävs alltid värderingar och etiska bedömningar av olika slag.

Kulturmiljö – den av människan påverkade och skapade miljön i ett historiskt perspektiv. Kulturmiljön är den del av vårt materiella kulturstorv som finns runt omkring oss: kulturlandskap såsom byar, odlingslandskap, stads- och industrilandskap, skogsmark med fornlämningar och kulturstorinnet från jakt, skogs- och jordbruk.

Kulturmiljövård – den verksamhet som syftar till att främja kulturmiljöns värden, exempelvis genom lagskydd, vård, kunskapsuppbyggnad, information och brukande.

KULTURHISTORISK PROFIL

Backens kyrka och Stornorrfors kraftverk.

Västerbotten är Sveriges näst största län. Det täcker i stort sett en åttondel av landets yta och sträcker sig från Bottenviken i öster till fjällkedjan i väster. *Kustlandet* kännetecknas av övervägande flack terräng som mestadels ligger under högsta kustlinjen, cirka 240 meter över nuvarande havsytan. Här hittar vi merparten av länets odlingsmark. *Inlandet* präglas av bergigare och mer kuperad terräng med vidsträckta barrskogs- och myrområden. *Fjällen* skiljer sig markant från kust och inland genom sin förhållandevis ”unga” berggrund som bildades för cirka 400 miljoner år sedan. Älvdalarna skär genom länet i nordväst-sydöstlig riktning. I älvdalarna hittar vi jordbruksbebyggelse ända upp i fjällvärlden tack vare de näringsrika sedimentjordarna. De fyra storälvarna Ångermanälven, Umeälven, Vindelälven och Skellefteälven har sina källor i fjällen. Vindelälven är den enda av länets storälvar som inte exploaterats genom vattenkraftsutbyggnad.

MÄNNISKAN – EN MÅNGSYSSLARE

Länets skiftande natur har lett till att även kulturhistorien är mångfacetterad. Stora delar av länet var isfritt för ungefär 10 000 år sedan, och det skulle inte dröja många hundra år innan de första människorna bosatte sig här. Under forntidens första tre årtusenden levde människor i mindre grupper. I kustlandet fångade de säl, medan älg var det viktigaste viltbrådet i inlandet. Under värmeperioden, med början för 6 000 år sedan blev människorna mer bofasta. För 4 000 år sedan övergick stenåldern till bronsålder. Fjällområdet, som visserligen varit befolkat tidigare, blev nu mer intensivt utnyttjat. I kustlandet började stora gravrösen byggas.

Århundradena efter Kristi födelse började man tämja vildrenen och använda den som drag- och som lockdjur i jakten på vildren. Det är här vi hittar upphovet till senare tiders renskötsel. I kustlandet försökte man sig på boskapsskötsel och odling vid sidan om fisket och sälfångsten. Det hade funnits odling i området långt dessförinnan, men det var under det första årtusendet efter Kristi födelse som jordbruket etablerades.

Under 1300-talet började ett inflytande från den svenska centralmakten märkas av. Då omnämns Umeå och Bygdeå socknar för första gången i skriftliga källor. Dessa storsocknar hade sina centra vid kusten, där man till en början uppförde träkyrkor. På 1400- och 1500-talet ersattes de av stenkyrkor, varav några finns kvar än i dag, exempelvis i Nordmaling, Bygdeå och Lövånger. Kring kyrkorna byggdes övernattningsstugor och stall; på 1600-talet började de för Övre Norrland så speciella kyrkstäderna med sin täta bebyggelse ta form.

På 1500-talet fanns det ungefär 250 jordbruksbyar i Västerbotten. De låg alla i kustlandet och längs de nedre delarna av älvdalarna. Det var här de bästa förutsättningarna för jordbruk fanns; längs havs-, älv- och sjöstränder växte det gott om gräs till djuren och jordarna lämpade sig väl för odling. Men bönderna var i lika hög grad fiskare och jägare och därför var det viktigt att bo nära fiskvattnen. Etableringen av jordbruksbebyggelsen gick sedan långsamt fram till 1700-talets slut, då kolonisationen tog ordentlig fart i inlandet.

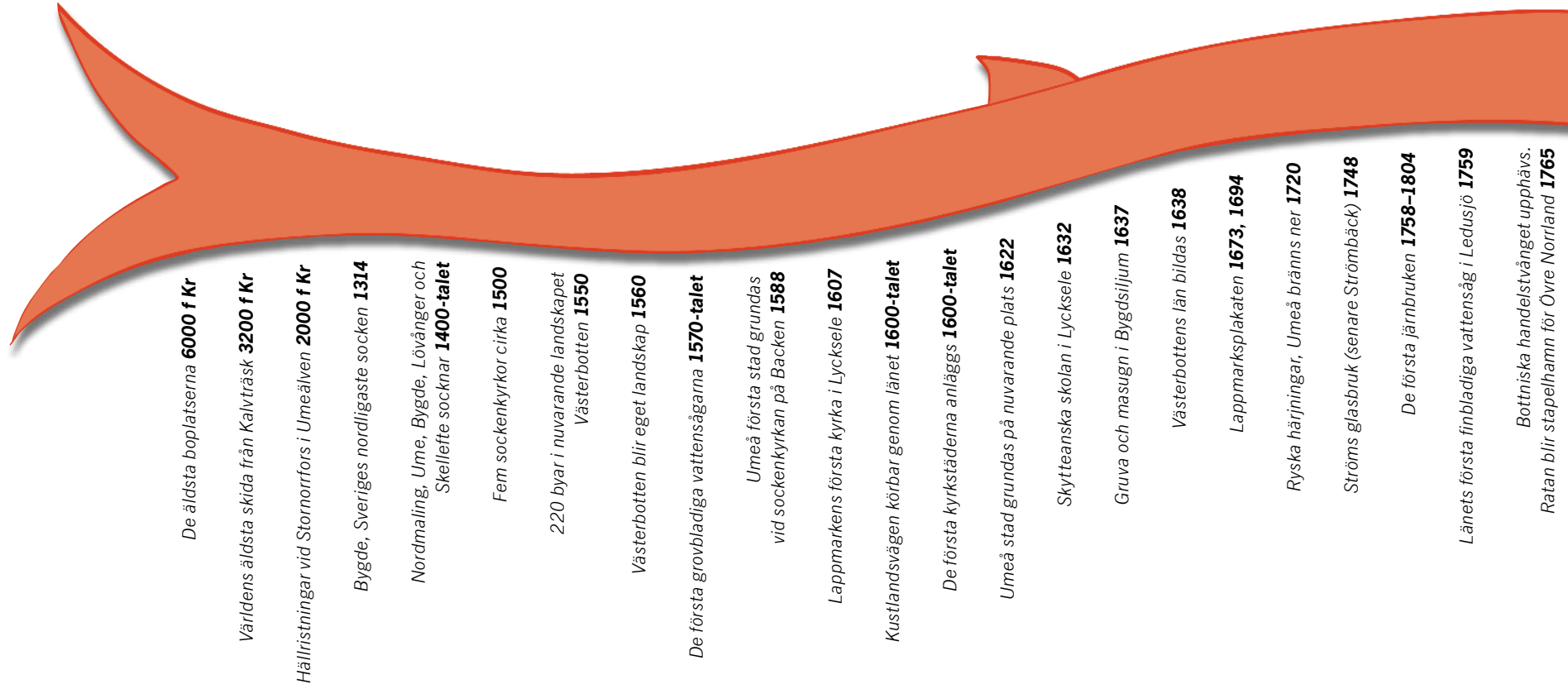

I inlandet började samerna i slutet av medeltiden hålla större hordar av tamrenar och utveckla den renskötsel som vi kan följa i skriftliga källor från 1600- och 1700-talet. Tidigt utvecklades två olika typer av renskötsel – den skogssamiska och den fjällsamiska. I dag finns det sju samebyar i Västerbottens län. Sex av dem är fjällsamiska (Vilhelmina södra, Vilhelmina norra, Vapsten, Ubmeje, Ran och Gran) medan en är skogssamisk (Malå).

Under 1700-talet anlades de första järnbruken, och även ett glasbruk, i Västerbotten. I Bergslagen hade skogarna börjat utarmas av den träkolsproduktion som krävdes för masugnarna, men här i

norr fanns det gott om skog till kol och vattenkraft till driften. När industrialismen slagit igenom på allvar under 1800-talet, ökade skogens betydelse. De gamla vattendrivna sågarna som låg vid älvarna, ersattes av ångsågar längs kusten. Skogsbruket blev en basnäring. Ett särdrag för länet är att vattensågar nyttjades ovanligt länge, exempelvis i Robertsfors fram till 1936.

Vid sekelskiftet 1900 började man även nyttja vattenkraften på ett nytt sätt – från att i århundraden ha använt vattnets kraft för att driva sågar, kvarnar, stampar och hyvlar, började man nu alstra elektricitet. De första vattenkraftverken togs i bruk vid 1800-talets

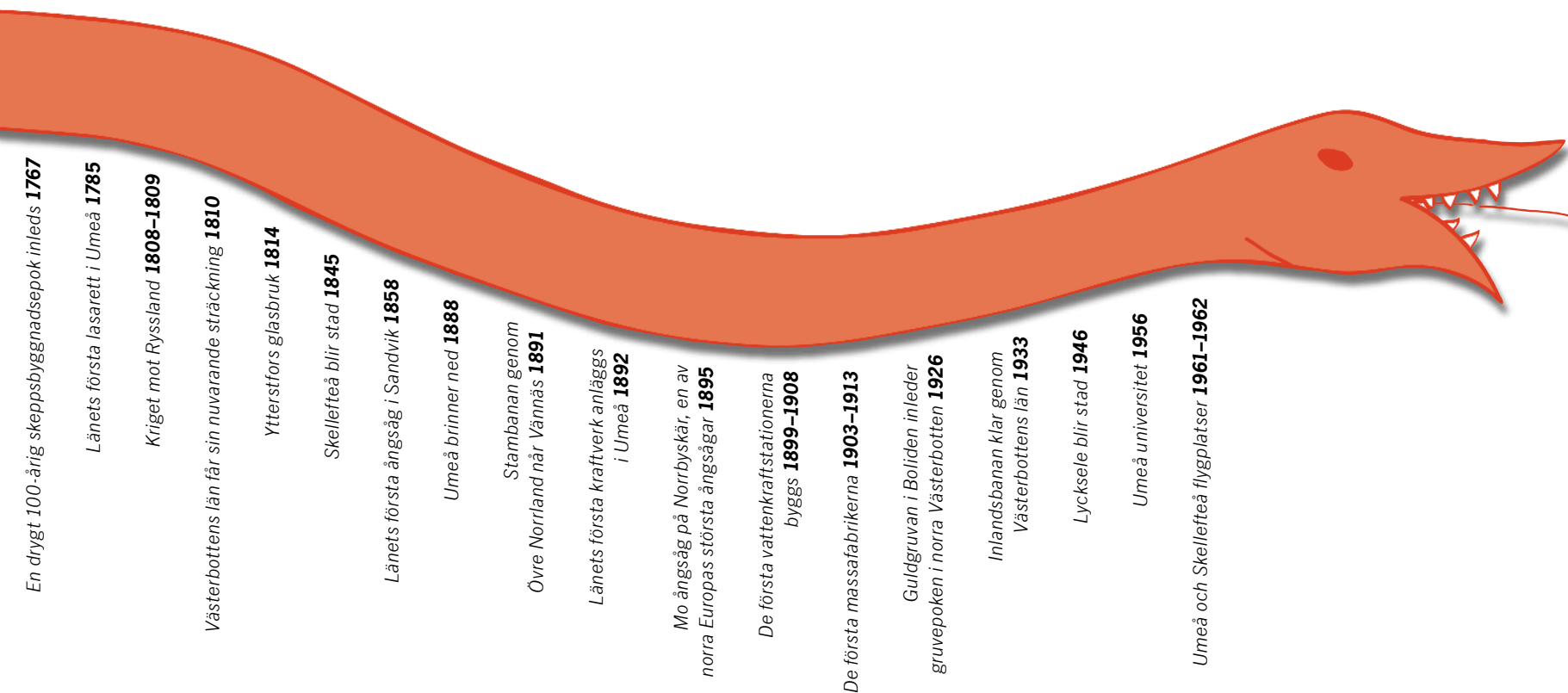

slut, men de stora älvregleringarna skedde i mitten av 1900-talet. Under 1900-talet utvecklades gruvindustrin som ytterligare en basnäring i länet vid sidan om jord- och skogsbruket. År 1924 påträffades den malmkropp som ledde till Bolidens uppbyggnad. Den visade sig vara en av världens rikaste guldfyndigheter. Ett 30-tal fyndigheter har sedan dess exploaterats i det 18 mil långa Skelleftefältet.

1900-talet har vid sidan om industrialiseringen präglats av en påtaglig urbanisering. De traditionella basnäringarna jord- och skogsbruk har minskat, medan tjänstesektorn ökat. I dag räknar man

med att ca 75 procent är sysselsatta inom den offentliga och privata tjänstesektorn, drygt 20 procent inom bygg- och gruvindustri och endast 3 procent inom jord- och skogsbruk.

Viktiga hållpunkter i Västerbottens historia. Förlagan till ormen är hämtad från länets enda bevarade så kallade boddrake i handelsboden vid Dalkarlså herrgård.

EN MÅNGFALD ATT FÖRVALTA

Denna kortfattade historiebeskrivning utgår från ett historiskt näringslivsperspektiv. År 1994 gav länsstyrelsens kulturmiljöenhet ut boken *Västerbotten genom tiderna* som med sina 364 sidor är en betydligt mer utförlig historik över vårt län och som alltså utgör den andra delen av länets kulturmiljöprogram. Utöver det som boken skildrar och beskriver, kan naturligtvis en del tilläggas. Särskilt det icke fysiska – det immateriella – kulturarvet är inte behandlat. Denna del av kulturarvet bidrar också till den västerbottniska karaktären och till länets kulturmiljöprofil, men är inte kulturmiljövårdens främsta arbetsområde.

Länets kulturmiljöprofil är inte helt lätt att sammanfatta. Här finns "lite av väldigt mycket" och ganska få regionalt riktigt tydliga och utmärkande särdrag. En del av dessa särdrag låter sig heller inte kategoriseras eller rubriceras på ett självklart sätt. Klimatets inverkan, väglöst land, komplementärt näringsfång och ett intensivt nyttjande av naturen har frammanat många binärningar och en anpassningsbarhet. Västerbottningen har i det långa perspektivet flyttat runt i bygden och börjat arbeta med annat när så har krävts. Det har också funnits en tendens till anspråkslöshet och ringaktning av bygdens och länets egna kulturhistoriska värden. Dessa faktorer har bidragit till att gamla byggnader och andra kulturminnen har lämnats därhän när de inte längre behövts.

Centralmaktens påverkan har under århundraden starkt präglat Västerbotten. Statsunderstöd har skapat fjällägenheter, kronotorp, arbetarsmåbruk och vägförbindelser etc. Annan påverkan, som i första hand inte har varit av ekonomisk karaktär, har gett upphov till speciella företeelser som kyrkstäder, fiskarkapell och samiska skolkåtor.

I Västerbotten finns en storslagen fjällmiljö (som även är namnet på ett av våra nationella miljömål). Den ger en känsla av orördhet men i fjällen finns ändå en mänsklig påverkan sedan årtusenden tillbaka. Fjällmiljön är ett unikt arkeologiskt landskap där fornläm-

ningarna ligger öppna och exponerade framför våra ögon. Naturförutsättningarna har gjort att nästan inget lagrats över fornlämningarna. Det märkvärdiga behöver inte vara innehållet utan just att lämningarna är öppna, opåverkade och i en miljö som mycket liknar den förhistoriska.

Länets flacka kust har präglats av den starka landhöjningen som omdanar landskapet. Inte bara gamla vattenståndsmätare – mareografer – och inhuggna vattenståndsmärken i klippor, torrlagda hamnar och fiskelägen avslöjar detta. Byarnas placering en bit in från kusten, vägsträckningar och ortnamn erinrar om detta och bidrar till en speciell karaktär. Kustens kulturlandskap präglas av landhöjningen och omvandlingen pågår ännu.

I Västerbotten finns gamla kommunikationsstråk som bildat osynliga kulturgränser. Sådana är märkbara redan under förhistorisk tid. I kusttrakterna märks ännu influensen från Finland och Österbotten och i fjälltrakterna gör sig den gamla kontakten med Norge påmind. Byggnadstraditionen uppvisar också lokala variationer i nord-sydlig riktning. En bagarstuga, en parstuga, en lada eller en loge från 1800-talet ser exempelvis inte riktigt likadan ut i Skellefte- som i Umetrakten.

De fysiska spår som finns kvar från tidigare generationer utgörs av olika kulturminnen. Spåren är de kulturmiljöer vi har i uppgift att förvalta och förmedla, och utifrån spåren kan mängder av historier berättas och leva vidare. I historieförmedlingen är det viktigt att få med fler aspekter än själva lämningarna. Det är det immateriella kulturarvet, familjeliv, religion, människornas minnen, föreningsliv, fritidssysselsättningar och så vidare, som ger kulturmiljöerna liv. Och det är kulturmiljöverksamhetens uppgift att på olika sätt spegla och förvalta denna kulturhistoriska mångfald.

Renskiljning i Vilhelmina kommun, mareografen i Ratan och odlingslandskap i Gammelbyn, Flarken.

STATLIGA SKYDD

Staten har genom miljöbalken och kulturminneslagen möjlighet att skydda kulturhistoriska värden. De skyddsformer som finns i miljöbalken är riksintressen för kulturmiljövården och kulturresevat. För fornminnen, byggnadsminnen samt kyrkor, begravningsplatser och kyrkliga inventarier kan kulturminneslagens 1:a–4:e kapitel användas.

KULTURMINNESLAGENS SKYDD

Kulturminneslagen (KML) innebär ett starkt skydd för fornlämningar, särskilt utvalda byggnader samt för kyrkor, begravningsplatser och kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen är beslutande i ärenden som rör kulturminneslagen. Sådana ärenden hanteras i samverkan mellan länsstyrelsen, länets museer och fristående konsulter. Länsstyrelsen har utarbetat riktlinjer för denna samverkan, dels genom ett avtal med Västerbottens museum, dels genom promemorian *Antikvarisk medverkan* från 2005.

Ett starkt skydd för lämningar, byggnader och miljöer med kulturhistoriska värden är betydelsefullt för kulturmiljövården. Inte bara för att det då finns bra förutsättningar för att de ska bevaras för framtiden, utan också för att ekonomiska satsningar med skattebetalarnas (och även andras) pengar ska kunna betraktas som långsiktigt säkra investeringar. Om staten lämnar bidrag, exempelvis till upprustning av en byggnad, ska det inte finnas någon risk att den rivs eller förvanskas kort därefter.

FORNLÄMNINGAR

Kulturminneslagen skyddar automatiskt alla fornlämningar oavsett om de är kända eller inte och oavsett var de ligger, såväl på land som under vatten. Länets fornlämningar utgörs av allt från de monumentala bronsåldersrösena, fångstgropssystem, hällristningar och hällmålningar till de mer diskreta stenåldersboplatserna, stilotomterna, härdarna och labyrintherna. De innehåller alla värdefull information om vår tidiga historia och står för stora upplevelsevärden.

I Västerbotten finns cirka 15 000 registrerade fornlämningar. Till detta antal kommer de lämningar som upptäckts i samband med genomförandet av projektet Skog & Historia. Dessa uppgår i dagsläget till cirka 10 000, varav ungefär en fjärdedel utgörs av fasta fornlämningar enligt dagens definitioner. Registreringsarbetet av dessa fortgår. I detta sammanhang måste också konstateras att stora delar av länets arealer ännu inte har fornminnesinventerats.

Skogsbruket innebär många gånger att fornlämningar kommer till skada. Det beror framförallt på bristande kunskap om förekomst av fornlämningar samt bristande informationskanaler bland skogsägare och skogsbolag. En viktig och angelägen uppgift för länsstyrelsen, Skogsstyrelsen och länets museer är att initiera och delta i informationsinsatser som riktas till skogsbrukets deltagare för att minska skadorna på fornlämningar. Att medverka till att ta fram fungerande rutiner hos skogsbolag och privata skogsägare vid avverkning och föryngringsåtgärder kan vara ett led i detta.

Det nu fungerande digitala fornminnesregistret FMIS bör kunna vara ett hjälpmedel för att uppnå ett bättre resultat inom kort.

De arkeologiska undersökningar som utförs i länet utgörs till största delen av exploateringsgrävningar, det vill säga undersökningar som kommer till stånd på grund av större markexploateringar och som utförs på exploatörens bekostnad. Det är framförallt i kustregionen som exploateringsstrycket är relativt stort. Där har tidigare Botniabanan och omdragningar av E4 och E12 inneburit ganska omfattande arkeologiska insatser. Framöver kan den planerade Norrbotniabanan och ombyggnad av E4 innebära större ingrepp i fornlämningsmiljöer och därmed avsevärda arkeologiska arbeten.

Vid större arkeologiska insatser i exploateringssammanhang ska länsstyrelsen upphandla de arkeologiska arbetena för en uppdragsgivares räkning. Länsstyrelsen ska därmed säkerställa att de insatser som görs är relevanta, kostnadseffektiva och innebär en vetenskaplig kunskapsvinst. Upphandling av arkeologiska arbeten är en komplicerad och tidskrävande process. För att länsstyrelsen ska kunna utföra detta arbete på det sätt som lagen föreskriver, förutsätter det att arkeologiska kunskapsunderlag upprättas för länet, vilket är en synnerligen angelägen arbetsuppgift.

På uppdrag bedriver Västerbottens museum, Skellefteå museum, Skogsmuseet i Lycksele och den arkeologiska institutionen vid Umeå universitet arkeologiska undersökningar i länet. De två förstnämnda har arkeologiska samlingar och utställningar. Tillsammans med Skogsmuseet bedriver de också pedagogisk verksamhet kring förhistoria.

Forskningsgrävningar (utgrävningar som inte är föranledda av någon exploatering) genomförs mycket sällan i länet. Det är framförallt genom Umeå universitets seminariegrävningar för arkeologistudenter som de utförs, men även museerna har i viss mån företagit mindre forskningsgrävningar.

Labyrinten på Rataskär.

BYGGNADSMINNEN

De kulturhistoriskt mest värdefulla byggnaderna i länet skyddas genom kulturminneslagen som byggnadsminnen. År 2006 finns 78 utvalda byggnadsminnen i Västerbottens län. Kulturminneslagens skydd för enstaka, profana byggnader skiljer sig från skyddet av fornlämningar och kyrkomiljöer genom att lagen överlåter till länsstyrelserna att välja ut vilka byggnader som ska skyddas. För den regionala kulturmiljövården är därför denna kategori den mest arbetskrävande när det gäller planering och strategi. Byggnadsminnen ska representera olika tidsepoker och de ska vara de bäst bevarade exemplen från länets kulturhistoriska profil. Av dem ska man i framtiden kunna utläsa hur man har byggt och bott i Västerbotten. De nuvarande byggnadsminnena uppfyller målsättningarna till viss del, men inte till fullo.

Dokumentationen av länets byggnadsminnen lämnar en del övrigt att önska. Digital bilddokumentation saknas och för en del äldre byggnadsminnen behöver skyddsbestämmelserna ses över och historikerna kompletteras. Vårdprogram finns hittills endast för tre av länets byggnadsminnen. Att åstadkomma vårdprogram för länets alla byggnadsminnen är problematiskt. Många byggnadsminnen är privatägda och har ägare som knappast kan medverka till att finansiera sådana. Kostnaden för ett vårdprogram är också så pass hög att länsstyrelsen endast undantagsvis kan medverka till att finansiera sådana genom kulturmiljöbidraget. De kyrkstäder som är byggnadsminnesförklarade, eller som länsstyrelsen har överinseende över, är svåra att ha kontroll över, bland annat på grund av det stora antalet kyrkstadskammare och därmed ett lika stort antal ägare. Det är därför angeläget att se över styrmedlen och utarbeta bättre informationsmaterial.

För att byggnadsminnena ska kunna ge en representativ bild av länet idag, skulle antalet behöva uppgå till 100–150. Skyddsformen innebär att antalet successivt kommer att öka; en del moderna byggnader blir ju så småningom kulturhistoriskt intressanta och aktuella som byggnadsminnen. Eftersom byggnader inte har obegränsad livslängd, får man dock på lång sikt tänka sig att också en

del faller bort. Att genomföra en byggnadsminnesförklaring är en ganska komplicerad och långdragen process. Hanteringen och administrationen av lagskyddade byggnadsminnen tar en hel del tid i anspråk och är också kostnadskrävande. Dessa faktorer bidrar till att inte så många nya byggnadsminnen kan tillskapas.

Urvalet av nya byggnadsminnen är en mycket grannliga uppgift. Utformningen av de skyddsbestämmelser som hör till varje byggnadsminne är en lika svår uppgift. Hur genomtänkta de än är, så garderar de aldrig mot alla eventualiteter. Erfarenheten säger nog att det bästa skyddet är fortlöpande tillsyn och kontakt med ägarerna, vilket dock kräver mycket tid och arbete.

Bland länets byggnadsminnen finns en överrepresentation av hus byggda under perioden 1850–1900 och hus som ligger i tätorter och i kustlandet. Det övervägande antalet byggnadsminnen är bostadshus och manbyggnader av herrgårdsliknande karaktär. Andra byggnadskategorier, särskilt i fjällen och inlandet samt 1900-talsbyggnader generellt, är därför angelägna att skydda i framtiden.

Kägelbanan på Norrbyskär är ett av länets byggnadsminnen.

Statligt ägda byggnadsminnen kallas *statliga byggnadsminnen* och skyddas genom förordningen (1988:1229) om statliga byggnadsminnen. För dessa är Riksantikvarieämbetet tillsynsmyndighet. Flera sådana statliga byggnadsminnen i länet har genom bolagisering av statliga verk övergått till att bli byggnadsminnen skyddade genom kulturminneslagen. Länsstyrelsen har därigenom övertagit tillsynsansvaret. För närvarande utreds frågan om att överlåta hanteringen av statligt ägda byggnadsminnen till länsstyrelserna.

KYRKOR, BEGRAVNINGSPLATSER OCH KYRKLIGA INVENTARIER

Kulturminneslagens skydd för kyrkomiljöer är speciellt på så sätt att det finns en fastställd åldersgräns för lagens giltighet; alla kyrkor och begravningsplatser invigda före 1940 skyddas genom lagen. För att skydda nyare särskilt värdefulla kyrkomiljöer, kan Riksantikvarieämbetet i samråd med länsstyrelsen fatta speciella beslut om detta. För kyrkliga inventarier gäller dock lagen alla föremål som är kulturhistoriskt värdefulla och utan någon åldersgräns.

I Västerbotten finns 69 skyddade kyrkor som är invigda före 1940 och ungefär lika många begravningsplatser. Sju nyare kyrkor är skyddade genom särskilda beslut. Smärre oklarheter återstår att reda ut, bland annat ägoförhållanden för två kyrkobyggnader, omständigheter för de så kallade fiskarkapellen vid kusten samt för en del ödekyrkogårdar och kolerakyrkogårdar. I övrigt gäller det fastställda skyddet. Förändringar i detta blir aktuellt först om exempelvis en rivning av en kyrka kommer på tal. Kunskapsläget för länets kyrkomiljöer är relativt bra. Övergripande historiska uppgifter finns för alla skyddade kyrkor och begravningsplatser. Vård- och underhållsplaner har upprättats för kyrkorna och mer översiktligt för begravningsplatser och inventarier. I samband med detta tog Västerbottens museum fram historiska uppgifter och gjorde sammanställningar av de förändringar kyrkorna har genomgått under åren. För begravningsplatserna är det historiska underlagsmaterialet inte lika utförligt och skulle behöva utvecklas. Detsamma gäller de kyrkliga inventarierna.

Vindelns kyrka.

Två olika bidragsformer för kyrkliga miljöer finns idag: kyrkobyggnadsbidrag och kyrkoantikvarisk ersättning. Luleå stift är beslutande för dessa bidrag. Kulturmiljövården berörs av bidragshanteringens genom att länsstyrelsen är remissinstans och i sin tur samråder med Västerbottens museum inför stiftets beslut.

Särskilt arbetet med kyrkomiljöer har förändrats under senare år i och med att konsulter, som är fristående från den institutionella kulturmiljövården, har etablerat sig på marknaden. De tidigare samarbetsformerna (och beroendeställningen) mellan kyrkan, läns-

styrelsen och Västerbottens museum har påverkats av detta och en del ärenderutiner har justerats. Länsstyrelsen utarbetade 2005 ett informationsblad, som huvudsakligen riktar sig till församlingarna för att klargöra de principer som gäller, bland annat till följd av detta. Informationsbladet *Förändringar i kyrkliga miljöer* finns också på länsstyrelsens webbplats.

Länsstyrelsen och länsmuseumet ingår i kyrkans regionala samrådsgrupp, som träffas två gånger per år. Biskopen är för närvarande ordförande och länsantikvarien vice ordförande.

RIKSINTRESSEN

Begreppet riksintresse blev en lagteknisk term i och med naturresurslagen 1987. Riksintressen finns inte bara inom kulturmiljövården utan inom flera olika samhällssektorer som naturvård, friluftsliv, totalförsvaret. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen gjorde 1987 bedömningen att 52 områden i Västerbotten hade så stora värden att de skulle utgöra kulturmiljöer av riksintresse. Urvalet av landets riksintresseområden skedde i samverkan mellan de centrala verken, länen och kommunerna. De har tillkommit genom en demokratisk process med riksdag och regering i den ena änden och medborgarna i den andra. Antalet eller avgränsningarna för riksintresseområdena har inte ändrats sedan dess. Bestämmelserna för våra riksintressen är sedan 1999 samlade i miljöbalkens 3:e och 4:e kapitel. De innebär att riksintressen ska skyddas mot påtaglig skada, att exploateringar som kan skada värdet av riksintressen inte får ske och att de så långt möjligt ska bevaras opåverkade.

Riksintresseområdena skapades för att utgöra en stomme till ett kulturmiljöprogram för Sverige. De representerar alla svenskars kulturhistoriska arv. Riksintressesmiljöerna i vårt län är utvalda för att de speglar vår landsändas speciella historia. De är miljöer som belyser olika skeden som är unika och viktiga att bevara för att människor ska kunna avläsa och förstå den egna historien. Ett riksintresseområde behöver därför inte alltid, som namnet kan ge sken av, vara unikt för Sverige eller sakna motsvarigheter i någon annan del av landet. Miljöbalken säger övergripande att kulturmiljöer av riksintresse skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. Kommunalt fastställda planbestämmelser ska sedan mer i detalj ange vad som gäller för ett riksintresse. Långt ifrån alla riksintresseområden har dock sådana planbestämmelser.

De kulturmiljöer av riksintresse som ligger i Västerbotten finns beskrivna i *Västerbotten genom tiderna 1. Kulturmiljöer av riksintresse*. Skriften utgavs av länsstyrelsen 1991 och utgör den första delen av länets kulturmiljöprogram. På länsstyrelsens webbplats finns också kortare beskrivningar av riksintresseområdena. De 52 områdena är prioriterade för kulturmiljöinsatser i länet.

Riksintresseområdena är av mycket olika storlek och karaktär som betyder att de kan innefatta kulturlämningar av varierande kulturhistoriskt värde. Allt inom ett sådant område är inte riksintressant. Det är därför svårt att säga något generellt om vare sig restriktioner eller förmåner, exempelvis bidragsmöjligheter, inom områdena. Länsstyrelsens uppgift är att se till att ett riksintresse inte påtagligt skadas genom olämpliga åtgärder. Därför granskas exempelvis exploateringsplaner och byggnadsplaner inom riksintresseområden särskilt noga.

Länsstyrelsen har ett särskilt ansvar för att lämna planeringsunderlag och bevaka att riksintressen tillgodoses i den kommunala planeringen. Det finns ingen målsättning från länsstyrelsens sida att generellt förhindra förändringar eller utveckling inom riksintresseområden. Däremot bör allt sådant göras med stor hänsyn till riksintresset. Vid länsstyrelsens fördelning av bidrag till kulturmiljövård prioriteras riksintresseområdena. En förutsättning för bidrag är att åtgärden är kulturhistoriskt angelägen i sig. Flera av våra riksintresseområden kan i framtiden bli problematiska att vidmakthålla. Det är de som är agrart präglade. I början av 1900-talet var Västerbotten i agrart avseende en av landets ålderdomligaste bygder. 75 procent av befolkningen hade då sin utkomst av jordbruk, en betydligt större andel än riksgenomsnittet. Idag är siffran omkring tre procent. De odlingslandskapspräglade riksintresseområdena är redan idag förändrade och kommer att bli allt svårare att vidmakthålla på grund av att landskapet växer igen. Det finns också industrihistoriskt präglade riksintressen som för en problematisk, tynande tillvaro.

En brist i länets riksintressebeskrivningar är att det inte alltid finns tydligt formulerade motiveringar för att respektive område valts ut. Sådana skulle skapa bättre förståelse för riksintressena och underlätta eventuella prövningar av vad som enligt miljöbalken kan betraktas som "påtaglig skada" i ett sådant område.

Till vänster: riksintresset Svanselse dammängar.

KULTURRESERVAT

I och med miljöbalkens införande 1999 blev det möjligt att inrätta kulturreservat. Ett kulturreservat ska skydda och bevara värdefulla kulturpräglade landskap, det vill säga spår och lämningar av människan som visar på äldre tiders hävd och bruksformer. Det kan vara alltifrån värdefulla odlingslandskap till mer extensivt utnyttjade områden, som man exempelvis kan finna i samiska kulturmiljöer. Syftet med kulturreservaten är att det i framtiden ska finnas möjlighet att förstå och uppleva hur människan genom historien nyttjat landskapet och hur vårt moderna markutnyttjande vuxit fram. De byggnader eller fasta fornlämningar som kan finnas i en miljö är inget hinder för en reservatsbildning utan kan mycket väl ingå i reservatet. Både länsstyrelsen och kommunerna har rätt att bilda kulturreservat. År 2006 finns sammanlagt 25 kulturreservat i Sverige. Tre av dem är kommunalt beslutade. I kulturreservaten ska aktiv vård bedrivas.

År 2002 bildades länets första kulturreservat, Rörträsk silängar, i Norsjö kommun. De visar hur intensivt ängsbruk bedrevs i Västerbottens inland vid sekelskiftet 1900. En översilningsäng är en naturlig ängsmark som genom grävda diken tillförs vatten. Vattnet, som sakta får rinna ut över slåttermarken, gynnar växtligheten och ger ökad skörd. Syftet med reservatet är att vårda och bevara silängarna för framtida generationer. I broschyren *Rörträsk silängar*, utgiven av länsstyrelsen och Norsjö kommun 2004, finns mer information om kulturreservatet.

År 2005 beslutade länsstyrelsen att inrätta länets andra kulturresevat, Aatoklimpoe, Atoklimpen – en samisk kulturmiljö som ligger inom Södra Storfjällsområdet i Storumans kommun. Atoklimpen visar hur det renskötande nomadsamhället nyttjat landskapet under förhistorisk tid och fram till idag. Här finns både ett andligt/religiöst landskap och ett fysiskt landskap med lämningar efter den fjällsamiska renskötarkulturen. Den samiska kulturen utgör en betydande del av Västerbottens läns historia och är viktig att värna. Kulturreservatet ska verka för den samiska kulturens fortlevnad och tydliggöra den samiska historien. Mer information finns i broschyren *Aatoklimpoe, Atoklimpen – en samisk kulturmiljö*, utgiven av länsstyrelsen och Storumans kommun 2006. Information om kulturresevatet finns också på länsstyrelsens webbplats.

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns ett tydligt behov av utökad information gentemot allmänheten, skogsägare, entreprenörer, ägare till byggnadsminnen och församlingarna i länet för att undvika att olämpliga åtgärder äventyrar de kulturhistoriska värdena. Informationsansvaret delas av länsstyrelsen och länets museer. Länsstyrelsen har ett tillsynsansvar för att kulturminneslagens bestämmelser efterlevs. Tillsynsplaner har upprättats, men länsstyrelsen har hittills inte haft tillräcklig kapacitet för att kunna utföra den praktiska tillsynen fullt ut.

Till vänster: Kulturreservatet Atoklimpen, Aatoklimpoe.

STATENS ROLL FÖR KULTURLANDSKAPSFRÅGOR

Kulturlandskapet är det av människan påverkade landskapet i vid bemärkelse. Det innefattar allt ifrån stadslandskap till mer naturpräglade landskapsavsnitt. De statliga skyddsformer som står till buds för sådana områden är riksintressen och kulturresevat (se ovan). Även kulturminneslagen kan i viss mån skydda delar av kulturlandskap som fornlämningsmiljöer, miljöer kring byggnadsminnen, kyrkotomter och begravningsplatser. I vissa avseenden har dessa skyddsformer dock sina begränsningar. För att tillgodose riksintressen bör, som ovan nämnts, kommunala planbestämmelser upprättas, vilket inte alltid är så lätt att åstadkomma. För kulturresevat och kulturminneslagens miljöer sätter ofta lagens högt ställda urvalskriterier en gräns. Det finns med andra ord många kulturlandskapsavsnitt som inte kan skyddas på de sätten.

Kulturmiljövårdens strävan mot att vidmakthålla och värna om kulturlandskapet sker därför mer genom kunskapsuppbyggnad, information och projektinriktat arbete. År 1996 konstaterades i skriften *Vårt odlade landskap* som gavs ut i samverkan med länsstyrelsens kulturmiljöenhet, att efterkrigstidens förändringar i kulturlandskapet var tydliga, att de gamla betesmarkerna och slåtterängarna inte längre behövdes, att fäboddriften upphört, att myrodlingarna växt igen, att hässjan och ladorna blivit allt ovanligare och så vidare. *Vårt odlade landskap* utformades som en handbok, dels till den praktiska skötseln av landskapets natur- och kulturvärden, dels i syfte att öka förståelsen för länets odlingslandskap.

Skriften *Det värdefulla odlingslandskapet* från 1993, som tillkom genom ett samarbete mellan de dåvarande miljövårds-, lantbruks- och kulturmiljöenheterna på länsstyrelsen, används fortfarande som ett program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i länet.

Länsstyrelsens lantbruksfunktion har en aktiv del i kulturlandskapsvården, dels genom hanteringen av miljöstödet för bevarande av natur- och kulturvärden i landskapet, dels genom miljöstödet till biologisk mångfald i slåtter- och betesmarker. En del av det svenska Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000–2006 är inriktat mot kompetensutveckling av främst bönder på landsbygden. Finansieringen sker med medel från svenska staten och EU. En del i denna kompetensutveckling är att öka kunskapen och förståelsen om kulturhistoriska och biologiska värden på landsbygden, samt bevarandet av ett öppet odlingslandskap. Under perioden 2002–2006 har denna verksamhet gått under namnet *Levande Landskap*. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet medverkar i detta arbete. *Levande Landskap* kommer att fortgå inom kommande landsbygdsprogram för Sverige 2007–2013 på ungefär samma sätt som tidigare. En ny del i landsbygdsprogrammet blir *Utvald Miljö* där medel kommer att lämnas för restaurering av betesmarker, slåtterängar men även äldre byggnader och kulturmiljöer. Den slutliga inriktningen och regelverket för *Utvald Miljö* är ännu inte beslutat.

Holmöns by är en kulturmiljö av riksintresse.

Midsommar i Fatmomakke.

Ett nytt inslag i arbetet med kulturlandskapet blir den Europeiska Landskapskonventionen. Riksantikvarieämbetet har fått i uppdrag av regeringen att utarbeta ett förslag till hur denna kan genomföras i Sverige. Konventionen har tillkommit på initiativ från Europarådet och syftar till att föra upp landskapet och dess betydelse på agendan i Europa samt att säkerställa "det gemensamma landskapsarvet". Riksantikvarieämbetets uppdrag är att ta fram ett förslag på hur Europeiska landskapskonventionen kan införas i Sverige. I uppdraget ingår bland annat att se över om, och i så fall hur, lagstiftningen behöver ändras eller kompletteras för att möta landskapskonventionens krav. Landskapskonventionen har ett tydligt framåtblickande perspektiv. Det konstateras att landskapet är under ständig förändring, vilket ses som en naturlig del av landskapets utveckling. Därför fokuserar konventionen mer på planering och utveckling av landskapet och mindre på bevarande och skydd.

Riksantikvarieämbetets uppdrag omfattar även en översyn av ansvarsfördelningen mellan olika myndigheter när det gäller land-

skapsfrågor. Som ett led i införandet av landskapskonventionen har Länsstyrelsen Västerbotten tillsammans med sex andra län utvalts för att arbeta med regionala landskapsstrategier. Riksantikvarieämbetet deltar som en stödjande resurs i detta arbete tillsammans med Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Skogsstyrelsen och Fiskeriverket. Riksantikvarieämbetets förslag till införande av Europeiska landskapskonventionen skall vara klart under 2007.

Kulturlandskapet är inte bara agrart präglat. Genom olika exploateringsärenden kommer kulturmiljövården i kontakt med andra betydelsefulla komponenter i kulturlandskapet. För att kunna hantera detta på ett relevant sätt tas olika underlagsmaterial fram successivt. Exempel på sådana är *Broar i Västerbottens län – en kulturhistorisk inventering*, publicerad av Länsstyrelsen Västerbotten 1995, *Värdefulla vägmiljöer i Norrbottens och Västerbottens län*, publicerad av länsstyrelserna i Norrbotten och Västerbotten samt Vägverket 2001, samt *Flottningslämningar i Västerbottens län*, publicerad av Länsstyrelsen Västerbotten 2006.

KOMMUNALA SKYDD OCH KULTURMILJÖPROGRAM

För en effektiv kulturmiljövård krävs bra kunskapsunderlag. Med detta menar vi i första hand material som redovisar de kulturhistoriska värden som finns i länet. Kunskap om och redovisning av detta bygger traditionellt på fältinventeringar av fornlämningar, bebyggelse och kulturlandskap. Oftast har sådana genomförts kommunvis och i en del fall sammanställts till kommunala kulturmiljöprogram som antagits av kommunfullmäktige. Alla delar av länet är dock ännu inte inventerade och kulturmiljöprogram saknas för 8 av 15 kommuner.

Somliga inventeringar och kulturmiljöprogram håller på att bli föråldrade. Detta är ett bekymmer som inte bara gäller Västerbotten, utan för hela landet. Varken kommunerna, som i första hand är ansvariga, eller kulturmiljöinstitutionerna anser sig ha tillräckliga ekonomiska resurser för att fortsätta inventeringsarbetet eller utarbeta nya kulturmiljöprogram. Detta betyder att kommunerna inte alltid vet vilka kulturhistoriska värden som finns och inte kan ta hänsyn till och utveckla dem i sin planering. Länsstyrelsen kan heller inte arbeta offensivt, exempelvis med kulturmiljöbidrag, om de kulturhistoriska värdena inte är klarlagda och om de inte är långsiktigt säkrade genom program och planbestämmelser. Den demokratiska aspekten och rättvisaspekten blir därmed svåruppnåelig ur bidragssynpunkt.

De byggnader som skyddas genom kulturminneslagen uppgår endast till omkring 400. Övriga byggnader i länet som är utvärderade som kulturhistoriskt värdefulla uppgår till cirka 7 100 och då får man komma ihåg att hela länet inte ens är inventerat.

Kommunerna har möjlighet att genom plan- och bygglagen (PBL) och upprättande av planbestämmelser, skydda sådana byggnader mot rivning eller olämpliga åtgärder. Merparten av alla dessa byggnader omfattas dock inte av sådana planbestämmelser.

En annan typ av kunskapsunderlag är litteratur och arkivmaterial av olika slag. Litteraturen om länets historia är omfattande och bred. Kulturmiljövården har i hög grad bidragit till detta genom en mängd egna publikationer. Västerbottens museum och Västerbottens läns hembygdsförbund har alltså en framträdande roll i skriftproduktionen. Tidskriften Västerbotten har kommit ut kontinuerligt sedan 1920. Den har genom åren behandlat de flesta kulturhistoriska företeelser och är en mycket stor tillgång för kulturmiljövården. Universitetsinstitutionerna bidrar i hög grad till förhistorisk och historisk kunskap för länet. Inte minst har bilden av hela Norrlands förhistoria förändrats markant sedan den arkeologiska institutionen vid Umeå universitet kom till. Vi vet med andra ord mycket om länets kulturhistoriska värden, men är inte lika bra på att nå ut med kunskapen.

Länsstyrelsen och länets museer är beredda att på olika sätt medverka till att kunskapsunderlaget ytterligare förbättras och utvecklas. För att kommunala kulturmiljöprogram fortsättningsvis ska kunna åstadkommas, krävs att formerna för dessa effektiviseras och förenklas. Framtida kulturmiljöprogram bör i första hand bygga på digital och uppdateringsbar redovisning. Finansieringen av nya kulturmiljöprogram måste dock ske på annat sätt än genom länsstyrelsens kulturmiljöbidrag.

STATLIGA BIDRAG TILL KULTURMILJÖVÅRD

Staten lämnar varje år pengar till kulturmiljövård från 28:26-anslaget. Det går till så att länsstyrelsernas kulturmiljöenheter i varje län begär – äskar – en summa pengar från Riksantikvarieämbetet. Detta sker i slutet av varje år och avser det kommande verksamhetsåret. En mindre del av det begärda beloppet får också, efter särskild begäran, disponeras under de kommande två eller tre åren. Åskandet ska vara realistiskt och bygga på välgrundade redogörelser för vårdbehovet och planerade aktiviteter samt strategiska dokument, exempelvis ett sådant här handlingsprogram. År 2006 fördelades totalt 161 miljoner kronor till länen och Västerbottens län fick 8,25 miljoner av dessa. Länsstyrelserna i landet beslutar om bidrag till kulturmiljövård på delegation från Riksantikvarieämbetet. Länsstyrelsernas bidragsbeslut kan inte överklagas. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet gav 2003 ut skriften *Statsbidrag till kulturmiljövård i Västerbottens län 1981–2001* som visar hur kulturmiljöbidraget har använts under dessa år.

Den ekonomiska hanteringen av kulturmiljöbidraget sker genom det för länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet gemensamma datasystemet BEA. Detta kommer från och med 2007 successivt att ersättas av ett nytt ekonomi- och handläggarsystem som kallas KÄLLA. Övergången påverkar inte bidragsformerna i sig, men kommer att innebära nya rutiner för länsstyrelsen.

Bidraget till kulturmiljövård får användas till fornvård, kulturlandskapsvård, byggnadsvård och information om kulturmiljöer. En viss del av anslaget brukar vara "öronmärkt" för särskilda satsningar som kulturdepartementet eller Riksantikvarieämbetet vill prioritera under en viss period eller ett visst år. Bidragshanteringen regleras genom Förordningen (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård. För närvarande pågår en översyn av bidragsförordningen på grund av att bestämmelserna har uppfattats som otidsenliga och dåligt anpassade till dagens behov.

Handläggningen av bidragsärenden är mycket tidskrävande och dyr. Trots förbättrade rutiner och utökad information, krävs personliga kontakter med bidragsmottagarna och kontinuerlig uppföljning. Bidrag till byggnadsvård följs alltid av antikvarisk kontroll/medverkan. Principer för hur denna ska gå till har utarbetats av länsstyrelsen och finns i promemorian *Antikvarisk medverkan* från 2005. Kostnaden för antikvarisk kontroll belastar 28:26-anslaget och ökar, procentuellt sett, ju mindre bidragsbeloppet är. Detta har medfört att vi allt eftersom har försökt minska antalet beviljade bidrag och koncentrerat oss på de mest angelägna och stora bidragsärendena. Begreppet "största möjliga kulturmiljönytta" blir ledstjärnan. Vid bidragsfördelningen måste också högt ställda krav på rättvisa och likabehandling råda.

28:26-anslagets tillgångar är begränsade. Medfinansiering är därför angelägen. De möjligheter som står till buds, förutom egeninsatser från bidragsmottagarna själva, kan vara EU:s strukturfonder, kommuner, landstingsmedel, så kallade regleringsmedel etc. Att ordna medfinansiering är dessvärre både arbets- och tidskrävande. Ju fler medfinansierare, desto mer komplicerad blir handläggningen av bidragsärendena. Det tar längre tid innan beslut kan fattas och innan slutredovisning är klar. Långt driven medfinansiering är därför inte alltid den mest optimala lösningen.

Bidragen till kulturmiljövård används i första hand till att utföra angelägna vårdinsatser ute i landskapet. Med tiden har bristen på tillgänglig och lämplig arbetskraft för att utföra detta arbete gjort sig gällande. Trots noggranna förberedelser inför bidragsbesluten kommer varje år en del arbeten inte igång eftersom arbetskraft saknas. De insatser länsstyrelsen har gjort för att förbättra situationen, bland annat genom att stötta och medverka i byggnadsvårds- och landskapsvårdsutbildningar, har bara förbättrat situationen marginellt och tidvis. Den kunskap som finns hos den äldre generationen, både bland allmänheten och yrkesverksamma, går allt mer förlorad och dagens unga människor klarar inte de uppgifter de ställs inför i dessa sammanhang. Länsstyrelsen och museerna får därför ägna mer och mer tid till att hjälpa till att hitta lämplig arbetskraft för de arbeten som ska utföras fastän detta egentligen är fastighetsägarens/bidragsmottagarens uppgift. Andra försvärande faktorer är de långa avstånden och att den praktiskt möjliga genomförandetiden för vårdinsatserna är kort i vår landsända.

Olofsfors bruk är den kulturmiljö i länet som länsstyrelsen lämnat mest bidrag till genom åren.

FORNVÅRD

Länets fornvårdsprogram är länsstyrelsens styrdokument för fornvårdsarbetet i länet. Det är utarbetat tillsammans med länets museer och finns tillgängligt som en tryckt publikation: *Fornvårdsprogram för Västerbottens län, Länsstyrelsens meddelande 1/1999*. Programmet omfattar cirka 100 miljöer spridda i länet. Miljöerna är utvalda bland annat med tanke på lämningarnas representativitet, geografiska spridning, lättillgänglighet, upplevelsevärden och närhet till befolkningscentra med skolor. Inom varje kommun finns någon miljö, representativ eller unik för kommunen. Fornvården i Västerbotten bekostas huvudsakligen genom länsstyrelsens bidrag till kulturmiljövård och vården initieras också i sin helhet av länsstyrelsen.

Till varje fornvårdsmiljö ska upprättas en vårdplan som anger vilka åtgärder som behövs på platsen och hur ofta den kräver vårdinsatser. I dagsläget har inte alla miljöer någon vårdplan och där utförs ännu ingen vård. Vård är heller inte alltid nödvändig då flera av de utvalda miljöerna ligger i områden med begränsad vegetationstillväxt. För de cirka 30 miljöer som vårdas årligen, är målsättningen att det ska finnas hänvisningsskyltning och markerade leder eller stigar samt information, oftast i form av skyltar.

Varje år upprättas emellertid nya vårdplaner och successivt kommer de flesta av miljöerna att kunna ingå i vårdarbetet. Samtidigt görs en utvärdering över de miljöer som ingår i programmet, vilket i vissa fall leder till att några plockas bort och i andra fall att nya

tillkommer. I det kommande fornvårdsarbetet är det angeläget att utvalda miljöer görs tillgängliga för en bredare allmänhet. Många har idag begränsade möjligheter att kunna komma till dessa miljöer genom funktionshinder eller att kunna tillgodogöra sig informationen som oftast bara finns på svenska och engelska.

KULTURLANDSKAPSVÅRD

Omkring 10 procent av kulturmiljöbidraget används till kulturlandskapsvård. Vårdarbetet sker i de allra flesta fall på länsstyrelsens initiativ. De flesta områden som vårdas är årligen återkommande. Den tidigare omnämnda skriften *Det värdefulla odlingslandskapet – program för bevarande av natur- och kulturmiljövården* (länsstyrelsen 1993) används som en utgångspunkt för kulturlandskapsvården.

BYGGNADSVÅRD

Större delen av kulturmiljöbidraget används till byggnadsvård och det är också till detta ändamål de flesta ansökningarna till länsstyrelsen kommer in. Byggnadsvården skiljer sig med andra ord från fornvård och kulturlandskapsvård genom att den i hög grad bygger på utifrån kommande ansökningar. Därför har särskild information utarbetats om vad som gäller när man vill ansöka om byggnadsvårdsbidrag, vilka prioriteringar länsstyrelsen gör och vilket underlagsmaterial som behövs vid en ansökan. Informationen, *Att söka bidrag till byggnadsvård*, är länsstyrelsens styrdokument för byggnadsvård och finns i sin helhet på ett särskilt informationsblad samt på länsstyrelsens webbplats.

INFORMATION OM KULTURMILJÖER

Information om länets kulturmiljöer initieras till största delen genom länsstyrelsen och länets museer. En strävan är att informationsinsatser som finansieras genom kulturmiljöbidraget ska vara av större, sammanhållen och långsiktig karaktär. Huvudsakligen sker detta genom att bidrag lämnas till informationsinsatser genom länsportalerna Sevärt i Västerbottens län och Hålla Hus (se kapitlet Strategi). Genom dessa kanaler distribueras kulturmiljöinformation ut i länet via ett antal kultu-

Nöjd gris vid nybygget Rismyrliden.

rum, montrar, skyltar, guideböcker, mindre skrifter och informationsblad, som är utformade på ett enhetligt sätt. Utifrån kommande förfrågningar och ansökningar rörande kulturmiljöinformation hanteras oftast genom hänvisning till någon av länsportalerna. Den tredje länsportalen, Spår av 10 000 år, är under uppbyggnad och kommer bland annat att bli en informationskanal för det historiska landskapet.

LÄNSSTYRELSENS PRIORITERINGSGRUNDER FÖR BIDRAG

Den övergripande utgångspunkten för kulturmiljöarbetet är det kulturhistoriskt värdefulla i länet (se Kulturhistoriskt värde sidan 9). Det är detta som ska bevaras, vårdas och utvecklas. Kulturmiljövårdens antikvarier avläser vad omgivningen tillmåter objekt och företeelser för värden i nuet. De registrerar och bevakar dessa värden, bearbetar dem utifrån ett längre historiskt perspektiv, tillämpar de demokratiskt tillkomna möjligheterna och lagstiftningen för att bevaka allas rätt till de kulturhistoriska värdena och ser till att de kommer så många som möjligt till del. Målsättningen är att i kulturhistoriska värderingar och värdebeskrivningar reducera graden av godtycklighet till noll. I strävan mot att våra insatser och vårt regionala arbete ska ge största möjliga kulturmiljönytta, måste dock fler aspekter än det kulturhistoriska värdet beaktas.

En kulturlämning – det kan vara en byggnad, ett landskapsavsnitt, en fornlämning etc – kan ha ett högt *kulturhistoriskt värde* men behöver för den skull inte vara representativ för länet. Den kan med andra ord ha liten eller stor *regional särprägel*. *Tillgängligheten*, det vill säga i vilken utsträckning allmänheten kan ta del av den, hur användbar och attraktiv den är, spelar också in. Om en kulturlämning är hotad på något sätt – om den exempelvis saknar skydd eller om den har en ovarsam ägare – är de *framtida förutsättningarna* dåliga och en insats kan bli meningslös. Alla dessa aspekter vägs in vid ställningstaganden för kulturmiljöinsatser. För byggnadsvård, fornvård och information om kulturmiljöer finns, tidigare nämnts, särskilt utarbetade principer och styrdokument.

STRATEGI FÖR FEM ÅR

Samhällets omvandling under de senaste decennierna har inneburit att kulturmiljövårdens ansvar har utökats och försvårats. En stor del av våra kulturmiljöer behövs inte längre för de specifika ändamål de skapades för. Detta gäller jordbrukets-, fiskets-, järnvägens-, skogsbrukets-, industrins- och flera andra verksamheters miljöer. Kulturmiljövården arbetar numera med nya och förändrade förutsättningar där det handlar om att medverka till att omvandla och finna nya användningsområden för sådana äldre miljöer lika mycket som att vårda och skydda dem utifrån deras kulturhistoriska värden. I värsta fall kommer inte ens alternativ användning i fråga. Ett av de mest påtagliga exemplen på detta är det västerbottniska ladlandskapet och de byggnader som kvarstår efter jordbruksnedläggningar.

Statens och kulturmiljövårdens resurser räcker inte ens tillnärmelsevis till för att vidmakthålla detta kulturarv oavsett hur stort det kulturhistoriska värdet är. Allmänhetens intresse för sin egen historia och för kulturmiljövårdens arbetsfält har ökat, vilket är mycket glädjande, men efterfrågan gör också att arbetsbelastningen ökar. De antikvarier som arbetar inom kulturmiljövården får allt mindre tid över för de antikvariska basuppgifterna och allt mer tid måste ägnas åt administration, planering, ekonomi, samråd och övergripande arbete. Vi måste därför ta fasta på kulturminneslagens portalparagraf som säger: "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av *alla*."

Många viktiga insatser görs också av "alla" och utan den etablerade kulturmiljövårdens medverkan. Det sker genom allmänheten

Fyren på riksintresset Stora Fjäderägg.

och exempelvis genom ideella stiftelser och föreningar. Det arbete som privata fastighets- och markägare lägger ned på byggnadsvård och landskapsvård är sannolikt mer omfattande och av större betydelse än vad den etablerade kulturmiljövården åstadkommer. Den enskilda människan påverkar miljön mest. Många av dem som är verksamma i stiftelser och föreningar arbetar utan ekonomisk ersättning. De frivilliga insatserna är mycket betydelsefulla, men vilar på en bräcklig grund och det blir allt svårare att rekrytera folk till förenings- och styrelsearbeten.

Kulturmiljövårdens samröre med näringslivet är outvecklad och svag i Västerbotten. En tänkbar utvecklingsmöjlighet skulle kunna vara att rekrytera företagsrepresentanter till styrelserna för kulturmiljövårdande stiftelser i syfte att bredda verksamheten och idéflödet.

Vi har utifrån denna bakgrund och vad som redovisats tidigare, för avsikt att under de närmaste åren prioritera en för kulturmiljövården nödvändig *kunskapsförmedling med bred information* gentemot allmänheten, kommuner, skolor, barn och ungdomar. Informationen ska grundas på väl etablerat samarbete. Den bör också utgå från ett tillgänglighets- och mångkulturperspektiv. Målsättningen för vårt arbete är att öka omvärldens och allmänhetens engagemang och bygga upp en bättre medvetenhet om våra kulturmiljövården och deras betydelse för ett långsiktigt hållbart samhälle. Vår bedömning är, utifrån en mängd olika indikationer från omvärlden, från riksdag och regering samt från centrala verk, att detta på lång sikt innebär största möjliga effekt och nytta för kulturmiljön.

Hildur Tegman i Selet rätar gamla spikar för att återanvändas vid renoeringen av det egna huset. Eget engagemang är guld värt!

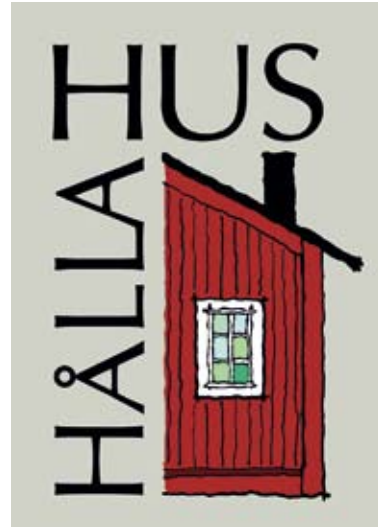

LÄNSPORTALERNA – NYCKLAR TILL KULTURMILJÖVÅRDEN

Uppbyggnaden av tre viktiga *länsportaler* har påbörjats tillsammans med länets museer. De har alla, i olika utsträckning, finansierats med bidrag från 28:26-anslaget och två av dem har också varit EU-finansierade. Portalerna tar utgångspunkt i begreppet hållbar utveckling, bygger på partnerskap med länets kommuner och för vissa med länsturismen och Umeå universitet. De syftar alla till effektiv informationsspridning mot omvärlden, långsiktigt kunskapsuppbyggande samt till att förenkla och underlätta kulturmiljöarbetet i länet. Representanter från länsstyrelsens kulturmiljöenhet ingår i arbets- eller ledningsgrupper för alla portaler. Största möjliga medfinansiering eftersträvas alltid. Mätning av antalet besökare på länsportalernas webbplatser gör insatserna uppföljningsbara och bör i förlängningen kunna ge en bra uppfattning om intresset för kulturmiljövård. De tre länsportalerna är:

SEVÄRT I VÄSTERBOTTENS LÄN – EN MODELL FÖR REGIONAL KULTURARVSTURISM

I Västerbottens län har vi i 15 års tid arbetat med kulturarvsturism på ett systematiskt sätt. År 1990 påbörjades planeringen av ett länstäckande arbete för att stärka Västerbottens kulturhistoriska profil och lyfta fram de allra främsta sevärdheterna ur natur- och kulturhistorisk synpunkt. År 1993 startades projektet "SEVÄRT i Västerbottens län" och planerna började sättas i verket. I slutet av 1990-talet avslutades den första etappen som så långt hade drivits av Länsstyrelsen Västerbotten. Då fanns det en färdig infrastruktur för länets kulturarvsturism: ett drygt 20-tal naturum/kulturum (det vill säga portar in till naturreservat, byggnadsminnen och kulturmiljöer, med utställningar, bildspel, kaféer och butiker), lika många småskrifter om besöksmålen, en guidebok (översatt till tre andra språk) samt cirka 300 informationsskyltar runt om i hela Västerbottens län.

Från år 2000 drivs SEVÄRT vidare av Västerbottens museum, under åren 2001–2005 som EU-projekt. Under denna tid har verksamheten inriktats på att kompetensutveckla besöksmålen medarbetare samt att hitta en långsiktigt hållbar utveckling för besöksmålen. Sedan 2003 är en tjänst som turist- och hembygdsantikvarie inrättad och ingår i läsmuseets ordinarie verksamhet. Västerbottens museum har en ambition att fortsätta arbetet med en regional kulturvårdsturism även efter det att EU-projektet är avslutat.

Styrkorna inom SEVÄRT kan beskrivas med orden konsekvens, kontinuitet och långsiktighet, samverkan och samarbete samt – inte minst – kvalitet. Webbplatsen www.sevart.se är ingången till denna länsportal.

HÅLLA HUS – REGIONAL INFORMATIONSCENTRAL FÖR BYGGNADSVÅRD

Hålla Hus startades som ett EU-projekt år 2000 av Skellefteå museum. Hålla Hus etablerades först i norra länsdelen och drivs sedan 2005 vidare till att bli länsomfattande med länsstyrelsen, Västerbottens museum och Skogsmuseet som samarbetspartners.

Syftet med portalen är att:

- sprida informationskonceptet till länets alla kommuner
- utveckla informationen till att bli heltäckande, länsövergripande och tillgänglig för alla
- öka medvetenheten om god byggnadsvård samt öka allmänhetens engagemang och ansvarstagande för kulturmiljöfrågor
- effektivisera informationen om byggnadsvård, resurshushållning och hållbar samhällsutveckling

Den primära målgruppen är alla som äger ett hus eller en bostad och står i begrepp att göra ändringar. I andra hand vänder sig informationen till kommunala tjänstemän, byggentreprenörer, mäklare och en intresserad allmänhet. Avsikten är att med tiden nå ut till skolor, särskilt utbildningar med inriktning på bygg och byggnadsförvaltning.

För närvarande finansieras verksamheten genom länsstyrelsens kulturmiljöbidrag och av landstinget, som också var en av medfinansierarna i det ursprungliga EU-projektet. I övrigt hänvisas till portalens webbplats www.hallahus.se.

SPÅR AV 10 000 ÅR – KUNSKAPSUPPBYGGNAD FÖR DET HISTORISKA LANDSKAPET

Portalen är tänkt som en vidareutveckling av två projekt som lanserats av Västerbottens museum: Spår (www.vasterbottensmuseum.se/skolan/spar) respektive Ett Arkeologiskt år. En förstudie, som syftar till att väva samman de två idéerna till ett helhetsgrepp med inriktning mot kulturmiljövårdens informationsambition och den övergripande nyttan för samhällsplaneringen, genomfördes av Västerbottens museum med 28:26-medel under december 2005. En arbetsgrupp bestående av representanter från Västerbottens museum, Skellefteå museum, Skogsmuseet i Lycksele, länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Umeå universitet är tillsatt. Samarbete med Riksantikvarieämbetet planeras i ett senare skede.

ALLMÄNNA PRIORITERINGAR

Den mer traditionella byggnadsvården, kulturlandskapsvården och fornvården kommer därmed under de närmaste åren att få stå tillbaka något för att omfatta endast de mest angelägna insatserna. Den effekt vi förväntar oss långsiktigt genom detta är just att medborgarnas delaktighet, förståelse och ansvarstagande för kulturarvet ska öka. Vi kommer framöver att utvärdera effekterna av detta förhållningssätt och de genomförda insatserna. Utvärderingen kommer att ligga till grund för framtida ställningstaganden. Ett förändrat arbetssätt innebär att vi också måste *prioritera hårdare och arbeta mer övergripande*. Det innebär också att *samarbetet med andra institutioner bör utökas*, exempelvis med naturvården där säkert mycket kan vinnas genom samordning av information.

Kulturmiljövårdens traditionella uppbyggnad där länsstyrelser och museer arbetar parallellt har också förändrats under senare tid. De kulturmiljövårdande institutionerna har idag en mer aktiv roll i samhällsplaneringen. Museerna arbetar under hårdare ekonomiska villkor än tidigare. Det samarbetsavtal som finns mellan länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Västerbottens museum bör omprövas, bland annat till följd av Länsantikvarieföreningens och Landsantikvarieföreningens nya ställningstagande som innebär att länsantikvarierna i landet inte längre kommer att framföra anspråk på att läns museerna ska utföra vissa tjänster kostnadsfritt för länsstyrelsernas räkning i kulturmiljöarbetet.

Utöver detta och tillämpat på de olika ansvarsområden som vi arbetar med inom kulturmiljövården, kan följande konstateranden göras:

FORNLÄMNINGAR

En samlad översikt som beskriver rådande kunskapsläge och forskningsbehov för arkeologin i länet har länge varit angelägen och efterfrågad, både av länsstyrelsen och av uppdragstagande institutioner. Det nu aktuella betänkandet "Uppdragsarkeologi i tiden" visar mycket tydligt på det nödvändiga och angelägna i att ett regionalt kunskapsunderlag för uppdragsarkeologin upprättas,

bland annat för att kunna förbättra och effektivisera länsstyrelsens handläggning av uppdragsarkeologiärenden. En informationsskrift om kulturminneslagens bestämmelser för våra fornminnen och en vägledning för tillståndsprövning är också angelägen att utarbета.

Hällristning vid Stornorrfors.

BYGGNADSMINNEN

Byggnadsminnena är de byggnader i länet som har de högsta kulturhistoriska värdena. För dessa byggnader har länsstyrelsen, bland annat genom regelbunden tillsyn, möjlighet att vidmakthålla de kulturhistoriska värdena. För dessa ska därför högt ställda krav gälla. Vid urvalet av nya byggnadsminnen är en tydligare inriktning mot skydd för byggnader och miljöer enligt länsprofilen och miljömålen angelägen.

Ärendehantering för byggnadsminnena i syfte att bibehålla de kulturhistoriska värdena bör underlättas. Blanketter för ansökan om tillstånd för ändring bör exempelvis utarbetas. En möjlighet för att öka kontakten mellan länsstyrelsen och ägarna kan vara att anordna nätverksträffar och upprätta vårdavtal. För de kyrkstäder som är byggnadsminnesförklarade bör bättre informationsmaterial utarbetas. Det behöver bland annat förtydligas vad som gäller för vård- och underhållsåtgärder och vad som får göras utan tillståndsprövning.

Länsstyrelsen har för avsikt att försöka utveckla och tillämpa nya förenklade skyddsbestämmelser för vissa byggnadskategorier, exempelvis industribyggnader, som är aktuella för byggnadsminnesförklaring. Informationen om våra byggnadsminnen bör förbättras. Ett råmaterial till historiker/skylttexter finns framtaget för vidare bearbetning. Avsikten är att denna information också ska finnas tillgänglig via länsstyrelsens webbplats.

KYRKLIGA MILJÖER

Blanketter för ansökan om tillstånd för ändring bör utarbetas för att underlätta ärendehantering. Fortsättning av det så kallade karaktäriseringsprojektet i länet (kulturhistorisk värdering av skyddade kyrkomiljöer) är angelägen. Projektet är landsomfattande och bör slutföras för Västerbottens del. Länsstyrelsen har dock bristande resurser för detta och avser att söka medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Genom kyrkokaraktäriseringen kan också information om kyrkomiljöer läggas ut på länsstyrelsens webbplats. Inventering av begravningsplatser och kyrkliga inventarier bör genomföras. Länsstyrelsen avser att ta upp denna fråga i kyrkans regionala samrådsgrupp för att närmare diskutera tänkbar organisation och finansiering.

RIKSINTRESSEN

Riksintresseområdenas avgränsningar, beskrivningar och motiveringar har sin grund i bedömningar som gjordes för snart 20 år sedan. Det finns i dag behov av översyn, revideringar och ställningstaganden, särskilt för agrart präglade riksintresseområden som hotas av igenväxning. Kulturmiljövårderna kan inte arbeta på ett framgångsrikt sätt med föråldrade planeringsunderlag. Riksintressena påverkar också länsstyrelsens bidragshantering, dels genom att de allmänt sett är prioriterade, dels genom att bidragsförordningen medger högre bidragsnivåer i riksintresseområden.

KULTURRESERVAT

Länets två kulturresevat är mycket typiska och representativa för Västerbottens kulturhistoria. Länets resevat är unika i den meningen att inga andra liknande kulturresevat finns i landet. Den framtida skötseln för länets två kulturresevat är säkrad så länge de nuvarande anslagen (28:26-medel) för kulturmiljövård finns. Kostnaderna för förvaltning och skötsel av de två resevaten är förhållandevis låg i förhållande till många agrara miljöer där stora årliga skötselinsatser krävs.

De problem som kan uppstå vid arbetet med resevatsbildning och som man bör ta hänsyn till vid planeringen är osäker ekonomisk framtid, utdragen och lång arbetsprocess samt att det inte finns möjligheter att lösa in mark, vilket betyder att resevatsbildningen blir beroende av samarbetsvilliga markägare.

Länsstyrelsen ser möjligheter och behov av att ytterligare kulturresevat inrättas i länet. Än så länge finns dock ingen framarbetad plan eller strategi för det fortsatta arbetet med resevatsbildningen i länet. Tyngdpunkten bör dock ligga på att hitta miljöer som tydligt är karaktäristiska för Västerbotten men unika för landet och som dessutom har en pedagogisk potential. Viktigt i arbetet är att tillgängliggöra resevaten för besökare både när det gäller fysisk framkomlighet och information.

Rådhuset i Umeå, populärt byggnadsminne både invändigt och utvändigt.

BIDRAG TILL KULTURMILJÖVÅRD

Insatserna måste koncentreras till det viktigaste för länet och en hårdare prioritering för bidrag till *skyddade* byggnader och miljöer bör genomföras. Det är viktigt att länsstyrelsen får in relevant underlagsmaterial i rätt tid för att kunna behandla bidragsansökningar. I detta avseende måste kraven mot de bidragssökande höjas. Konsekvensen blir annars att för många ärenden hålls öppna, vilket hindrar möjligheterna till att fatta beslut om andra ansökningar. Även tillsynen i samband med bidragshandlingen är viktig att utveckla. Information om bidrag till byggnadsvård finns på länsstyrelsens webbplats, men kan förbättras ytterligare.

En översyn och utvärdering av de miljöer som ingår i länets fornvårdsprogram bör göras successivt, där nya miljöer av stort besöksvärde kan tas med i programmet. På samma sätt kan miljöer utgå ur programmet om förutsättningarna för vården har försämrats. Uppföljning av den vård som utförs ska göras för att bedöma om åtgärderna har avsedd verkan. Miljöerna ska i så stor omfattning som möjligt vara tillgängliga för alla. Förutom förbättrad information och tillgänglighetsanpassning i fält, ska miljöerna beskrivas på länsstyrelsens hemsida.

Detta gäller även för de kulturlandskapsområden som vårdas genom statliga medel. Här avser vården oftast årlig slåtter, vilken är kostnadskrävande. Därför är det viktigt att prioritera hårt bland de miljöer som kan bli aktuella, möjligheten till långsiktig vård och platsens besöksvärde och tillgänglighet för allmänheten måste vara styrande. Även här är den kontinuerliga uppföljningen, tillsynen och utvärderingen av vården en förutsättning för att behålla och förstärka miljöns kulturhistoriska värde.

UTVÄRDERING OCH UPPFÖLJNING

Vid den framtida utvärderingen av kulturmiljövårdens arbete åren 2007–2011 är medverkan från andra sektorer än kulturmiljövården angelägen. Representanter från exempelvis näringslivet, skolan, allmänheten, barn och ungdomar samt de grupper som strategin riktar sig till (se förordet) är tänkbara. En uppföljning av den omnämnda enkäten som genomfördes 2002 genom Agenda Kulturarv skulle kunna ge en bra bild av hur framgångsrikt kulturmiljöarbetet under perioden har varit. Antalet besök på länsportalernas webbplatser kan likaså vara en viktig ingång för utvärderingen.

REFERERAD LITTERATUR

Alla tiders Västerbotten. Utgångspunkter för länets kulturmiljöverksamhet. Västerbottens museum/Skellefteå museum/Länsstyrelsen Västerbottens län/Skogsmuseet 2005.

Aatoklimpoe/Atoklimpen – en samisk kulturmiljö. Kulturresevat i Västerbottens län. Storumans kommun/Länsstyrelsen Västerbotten 2006.

Axel Unnerbäck: Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. Riksantikvarieämbetet 2002.

Broar i Västerbottens län – en kulturhistorisk inventering. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 13/1995.

Det värdefulla odlingslandskapet. Program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 2/1993.

Flottningslämningar i Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbotten, meddelande 1/2006.

Fornvårdsprogram för Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 1/1999.

Rörträsk silängar. Kulturresevat i Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbotten/Norsjö kommun 2004.

Statsbidrag till kulturmiljövård i Västerbottens län 1981–2001. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 3/2003.

Tidskriften Kulturmiljövård 1–2/1995.

Vårt odlade landskap. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 10/1996.

Värdefulla vägmiljöer i Norrbottens och Västerbottens län. Länsstyrelsen Västerbottens län, meddelande 2/2001.

Västerbotten genom tiderna I. Kulturmiljöer av riksintresse i Västerbottens län. Länsstyrelsen i Västerbottens län, meddelande 2/1991.

Västerbotten genom tiderna II. Acta Bothniensia Occidentalis. Västerbottens läns hembygdsförbund, Umeå 1994.

BILDFÖRTECKNING

- Omslag Pär Igsell/Norrlandia
Sid 2 Pär Igsell/Norrlandia
Sid 5 Personalen på länsstyrelsen: Birgitta Norberg
Sid 6 Västerbottens museum: Linda Ekmark, Skellefteå museum:
Christina Lundström, Skogsmuseet: Ture Hennersson
Sid 8 Vilhelmina kyrkstad: Mats Ylinikka/Norrlandia
Sid 11 Backens kyrka: Pär Igsell/Norrlandia, Stornorrfor: Tore
Häggström/Norrlandia
Sid 15 Renskiljning: Calle Bredberg/Norrlandia, mareografen
i Ratan: Mats Ylinikka/Norrlandia, Gammelbyn: Bengt
Hedberg
Sid 17 Labyrinten på Rataskär: Curt Dahlgren
Sid 18 Kägelbanan på Norrbyskär: Bengt A Lundberg/Kulturmiljö-
bild
Sid 19 Vindelns kyrka: Mats Ylinikka/Norrlandia
Sid 20 Svansele dammängar: Jan Norrman/Kulturmiljöbild
Sid 22 Atoklimpen: Lars Bygdemark
Sid 25 Holmön: Joakim Lessman/Norrlandia
Sid 26 Fatmomakke: Calle Bredberg/Norrlandia
Sid 29 Olofsfors bruk: Mats Ylinikka/Norrlandia
Sid 31 Rismyrliden: Curt Dahlgren
Sid 32 Fyren på Stora Fjäderägg: Jörgen Wiklund
Sid 33 Hildur Tegman i Selet: Hans Hedin
Sid 34 Nyckel: Christer Häggström/Norrlandia
Sid 35 Skylt Sevärt i Västerbottens län: Calle Bredberg/Norr-
landia
Sid 36 Peter Lilja
Sid 37 Hällristning Stornorrfor: Tore Häggström/Norrlandia
Sid 38 Hamnmagasinet skateboard: Joakim Lessman/Norrlandia
Sid 41 Rådhuset: Tore Häggström/Norrlandia

Länsstyrelsen
Västerbottens län

Västerbotten genom tiderna III är en stomme för kulturmiljövården i Västerbottens län. Skriften innehåller nycklar till kulturmiljövården, ger en inblick i hur vi arbetar, vilka problem som finns och hur vi tänker arbeta och prioritera den närmaste tiden. Den riktar sig till alla som arbetar med kulturmiljöfrågor – från tjänstemän till intresserade privatpersoner.